

TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİNDE ABBASİ DEVRİ SAMARRA FRESKLERİ

Can KERAMETLİ

İslam sanatının erken devrelerine ait saray süslemelerinin bir kısmını teşkileden resim sanatına ait örnekler, zamanın ve tarihsel olayların tahribi neticesinde zamanımıza pek azı kalmıştır. Halen ayakta duran 8-9. yüzyıl erken islam devri abidelerinin iç duvar satırlarını süsleyen figürlü resim sanatı ayrıca yokedilme talihsizliğine uğramıştır. Bunlar hakkında bilgileri ancak arkeolojik araştırmalar yapan heyetlerin kazılarında çıkmış ve müzelerde korunmak imkanını bulmuş örneklerden öğreniyoruz.

Erken İslam devri halifelerinin genellikle kendilerini tecrit etme eylemleri büyük merkezlerden uzakta saray, kasır ve çöl şehirlerini inşa etmek ihtiyacını doğurmuştur. Ancak çoğu zamanlar siyasi endişelerle bu yerleri kısa bir müddet sonra terketme ihtiyacını duymaları bu gibi kültür merkezlerinin yok olmasına sebep olmuştur. Bazen bunlar ilim heyetlerinin keşiflerine kadar çok uzun sürelerce çöllerin bilinmeyen tahrip unsurlarının insafına emanet edilmişlerdir. Kuzey Mezopotamya ve İranda ayakta duran veya kazılarla ortaya çıkarılmış pek az sayıda erken islam devri abide kalıntılarının duvar süslemelerini teşkil eden fresk parçaları örneklerinden bu sanatın Abbasiler zamanındaki tatbikine dair bilgiler ve değer yargılarımıza ışık tutan fikirler ediniyoruz. Bu örneklerden bir de Ürdün'de Belga mevkiinde Avusturyalı Alois Musil tarafından 1898 yılında bulunup tetkik edilmiş Kuseyr Anıra saray kalıntısıdır. ¹ Kırmızı kalker taşından bina edilmiş bu küçük sa-

rayı veya av kasrını Emevi halifesi Velit I'in (M. 712) yılında inşa ettirdiği tahmin edilmektedir. Büyük salonun nişindeki freskinde tahtında oturan halife resmedilmiştir. Bizans ve Helenistik etkiler taşıyan bu fresketin başka şiir, felsefe ve tarih alegorik figürlerle şahıslandırılmış, günlük hayatın bazı sahnelerini aksettiren tablolar yer almaktadır. Bunlara ek kitabeler arapça ve eski yunanca yazılmışlardır. Kompozisyon şemaları Sanai sanatında sık sık rastlanan göreneğe istinat eder. Emeviler devrine ait diğer bir örnek de M. 728 yılında Halife Hişam Bin Abdülmelik tarafından Suriyede Şam-Palmira yolu üzerinde Kasr El Hayr El-Garbidir. 1938 de Schlumberger tarafından keşfedilen harabelerinde Helenistik, Bizans ve Sasani üsluplarının etkilerini gösteren 8. yüzyılın iki freski bulunmuştur. ² Şamda Suriye milli müzesinde bulunan bu fresklerde çalgıcılar, av sahneleri, hayvan figürleri ve madalyonlar içinde kadın büstleri gibi insanın çevresile ilginç sahneler vardır. Abbasiler devri küçük el sanatları şubeleri siyasi hükümlerliliğin geliş istikametinden etkiler almış ve Türklerin çoğunluk teşkil ettiği bu zümrenin kamu duyuncu ile ilgili gerçek yargılarının uygarlığını sanat dokularına mal etmişlerdir. Abbasi halifelerinin yeni merkezlerini teşkil eden Kuzey Mezopotamya'daki kalıntılar keşfedildikten sonra bu etkilerin kaynaklarına dair düşünceler değerlendirilmeğe başlanmıştır. Bu kültür hakkında en açık fikriveren terkedilmiş şehirlerden biri de Samarradır.

1 Alois Musil; Kuseyr Anıra C 2 Vienna 1907

2 D. Schlumberger; Les Fouilles de Qasr el Hair El - Garbi

Samarra şehrinde halifelerin ikamet süresi M. 838 ile 883 yılları arasında kısa bir zamanı kapsar. Dicle'nin doğu kıyısındaki bu şehir 70 bin mevcutlu bir Türk garnizonunun himayesinde idi. Önce Bağdat'ta etkilerini duyurmaya başlayan Türk kumandanları Samarra'da Abbasi halifelerini buyrukları altına alırlar. **60 km.** uzunluğunca yayılan kalıntıların açılmış kısmında saraylar, resmi kurun binaları gün ışığına çıkarılmıştır. Bulunmuş saray duvarlarının iç satırlarına ait süsleme örneklerinin tümüne Doğu Asya Türk bölgelerinin desen ve bilim uygulamalarının unsurları görülmektedir. Önce görenek halinde İslam sanatına giren bu ilk Türk san'at etkileri sonradan birkaç yüzyıl süresince gelenek özgürlüğünü kazanmıştır. Taşınır sanat eserlerinin bu yeni etkisi bu devre kadar Emevilerin sanat geleneğine hakim olmuş geç antikite ve Sasani sanat kurallarının kullanılmasına son vermiştir. Böylelikle yeni üsluplaştırma esaslarını geliştiren İslam plastiği ve süsleme san'atı Abbasi İmparatorluğu üslubu adını alan özel şemasını ortaya çıkaracaktır. Bu üslubun örnekleri ştuk (mermer sıva), ağaç işçiliği ve mermer oymalarda çok belirli bir şekilde yer almış, izleri-duvar fresklerinde de görülmektedir. (Resim 1, 2, 3) Yeni soyut motiflerin yanında insan, hayvan, kuş tasvirleri ile günlük hayat sahneleri yer almış ve gelecek devirler boyunca İslam ülkelerinin sanaL ifadesinde kullanılmıştır. "Bu ilk İslam devletlerinden sonra teşekkül eden devletlerde resim, nakış ve tasvire fevkalade ehemmiyet verilmiştir; Markizi Hitat'ında Fatımi halifelerinden El'Mustansır Billah'ın veziri Yazürî'nin ibn-i Aziz ve Kusayr isimindeki iki müzevvikine yani nakkaşına ait bir menkabeyi zikrettiği gibi Halife Aziz'in annesi tarafından hicri 366 da yaptırılan Camiulkarafe karşısındaki köprü'nün nakışlarını da nakkaş Beni-L Muallim ailesinin yaptığını, Ketami isimli bir nakkaşın da, Dar-ün' Nu'man da Peygamber Yusufu karanlık kuyu içinde çıplak olarak

tasvir ettiğini haber vermektedir.¹ Kur'anı Kerimde tasvir ve heykeli yasak eden bir kelime olmadığı gibi, camilerde İslam tarihini canlandıran heykel ve tasvirler de yoktur. Ancak insan figürleri, hayvan ve kuş tasvirleri halife saraylarının duvarlarını süslemiş, günlük eşyada süsleme olarak geniş çapta tatbik edilmiştir. Bu tasvir sanatı her devrin ayrı ayrı çevre üsluplarını aksettirdiği gibi sanatkarın ve sanat hamisi hakim zümrenin de kendine özgü görüş özelliklerini ve dünya görüşünü belirtmektedir.

Ulusların tarihi, uygarlıklarının tarihidir. Değer yargımız bize, İslam sanatının kapsadığı anlamda sadece dini gaye değil, İslam toplumunun günlük hayatına ait yargıları da insan estetiğinin bir esprisi olarak bütün sanat şubelerinde canlandırıldığını göstermektedir.

Samarra şehrinden elde edilen Abbasi devri freskleri (M. 9. yüzyıl) duvarların üst kısımlarında ve tonozlarla örtülü odaların tonozlarında rastlanmıştır. Örnekleri pek az kalmış bu fresklerden Samarra saraylarının resmi salonlarında hemen hemen yok gibidir. Ekseriyetle özel oda ve salonların süslerini teşkil ederler. Bunlar da tamamen hayvani bir üslubun etkisindedir. Cevsek sarayının hareminden müzemize intikal eden iki kadın freskinde (Resim 4), figürler omuzlarında su testleri taşımaktadır. Harap ve boyaları silik bu figürlerin görülebilen elbise kıvrımlarındaki soyut şekillerde ve yüzlerinin genel ifadelerinde İç Asya Türk sanatının etkilerini takip etmek mümkündür. Temsili mahiyette dansöz kompozisyonları 4. 5. yüzyıl Sasani maden işçiliğinde görülmektedir. Bilhassa bereket ilahesi Anahita sık sık konu olmuştur. Müzemizdeki Abbasi fresklerinde erkek başlarının da modle edilmişlerinde ve genel ifade tarzlarında aynı etkiden bahsetmek mümkündür. (Resim 5) Esasen 4. ve 5. yüzyıllarda Doğu-

1 Rıfkı Mel'ül Meriç, Türk Tezyini San'atları. S. 16 1937 «Tasvir» üzerine olan hadiseler için; Bak, Aynı kitap

Batı temaslarında bilhassa ticaret alanındaki gümrük ve transit kara yolunun gerekçelerini elinde tutan Sasani hükümlerinin bu ekonomik kaynaklar aracılığı ile küçük el san'atları şubelerinde İç Asya Türk san'at etkilerini batıya aktarmıştır. Yakın doğunun madeni eserlerinde görülebilen bu özellikler 8. yüzyılın 2. yarımında Abbasi imparatorluğu üslubuna aynen devredilmiştir. Örnekleri ele geçmeyen ve ancak varlıklarından Romalı tarihçilerin bahis açtıkları Sasani saraylarının freskleri hakkında müşahhas bir bilgi yoktur. Konu ve kompozisyonlarına dair çok zayıf bir fikri Samarradaki Abbasi saray fresklerinin vermesi düşünülmüştür. Bu hususta teferruatlı bir sonuç elde edilmemiştir. Müzemizdeki örnekler ise, Abbasilerde hakim bir zümre olan Türk unsurunun direkt etkilerini gösterirler. Bunlar İç Asya Uygur süsleme üsluplarının bir kolunun batıda da geliştiğini görmeyi sağlar. Bu fresk grubunun örneklerini eleştireci bir metotla tetkiki daha olumlu sonuçlar verir. Az çıkık elmacık kemikli, çekik gözlü erkek figürlerinin göz ve çehrelerindeki öznel ifade onları Sasani figürlerinden ziyade Hotanda bulunmuş Hunlara ait 3. yüzyıl pişmiş toprak büstlerine ve 7. yüzyıl Pençkent (Türkistan) duvar resimlerine ve 8. yüzyıl Bezeklik (Türkistan) ressamlarına bağlamaktadır. Her iki çevrenin sanatkarları kendilerine özgü ilhamlarla ayrı ayrı figürlerin kişisel niteliklerini aksettirirler. Aynı menşe birliği müzedeki yirmidört adet fresk parçası arasında kuş motifli olanlarında ve soyut geometrik şemalarda da tespit ediliyor. (Resim 3,4) Bu etiketler kuş motiflerinde Kızıldan, insan figürlerinde Kızıl ve Hoç'o'dan Samarraya geldiği kabul edilebilir. Doğu ve Batı Türkistan çevrelerinden hareketle islami çevrelere giren Türk kütleninin sanat özellikleri islami üslubun gelişmesinde geniş etkileri vardır. Batıya göç eden Türklerin sanatı ile temas kuran islam ülkeleri, bu devre kadar Erken Hris-

tiyan ve Sasani sanatında görülmeyen yeni kompozisyonlar ve oyma teknikleri kazanmışlardır. Bunlar Abbasi devri süsleme şubelerinde belirmiş taş, ştuk ve tahta oymalardaki soyut geometrik şekillerdir. (Resim 1.2) Eylimli kesimler dik kesimin yerini almış ve böylece Uygur ağaç, kemik ve maden eserlerinin teknik özelliklerini yüklenmişlerdir. (Resim 3) te geometrik formların ve eyimli kesimin şekil bakımından fresk sanatında da uygulanması görülmektedir. Geniş konturlu daireler ve elips biçimleri bu izler meyanındadır. Süslemeler bitkisel lifleri olmayan kalın killi ve kumlu bir toprak sıva hamuru üzerine sürülen 1,5 mm. kalınlığındaki beyaz mermer tozundan ibaret gömlek tabakası üzerine kıl fırçalarla resmedilmiştir. Uygulanmasında konturlar Uygur fresklerinde olduğu gibi geniş siyah çizgiler halindedir. Bu kenarlar içindeki insan, kuş, ve geometrik motiflerin yüzeyleri kiremit kırmızısı, koyu kahverengi, sarı ve çividimavi renklerdir. Kiremit kırmızısı ve mavi renkler Uygur fresklerinin de özel renkleridir. Bazen kiremit kırmızısının üzerine altın yıldızın da sürüldüğü görülüyor.

1905-1908 yılları süresince Türk müzeciliğinin himayesinde yapılan Samarra kazılarında bahsi geçen eserlerden aynı müzede beş adet su mermerinden oyulmuş Abbasi sütun başlıkları vardır. (Resim 7) Bu başlıklar meyanında Süriyani dilinde bir kitabeyi ihtiva eden dini bir yapıdır, geldiğini göstermektedir. Bu kitabenin metin tercümesi "Kutsal üçlük adına bu sütunları dikti" manasındadır. (Resim 8) Bütün koleksiyon diğer bir tetkik yansımasını teşkil edecek Samarra seramik parçaları ve taş mozayik (Opus Sectile) parçaları ile bir bütün teşkil edip kazıdan devrin müzesi olan Çinliköşkteki Müze-i Hümayuna gelmiş ve 1913 yılından bu yana Türk ve İslam Eserleri müzesinin envanterlerinde yer almaktadır.

